
Cognitieve en morele determinanten van leerprocessen in het kader van politiek-maatschappelijke vorming: een symposium.

---

1 Inleiding

Alleen als voldoende inzicht bestaat in de wijze waarop kinderen en jeugdigen kennis verwerven van politiek-maatschappelijke structuren en processen, kan politieke vorming verantwoord geprogrammeerd en uitgevoerd worden. Dit lijkt een vanzelfsprekende conditionele uitspraak voor wie zich bezighoudt met leerprocessen op het terrein van lezen, schrijven, rekenen, e.d. Alleen vanuit inzicht in het verloop van leerprocessen, in factoren die deze processen blokkeren of juist stimuleren kan de docent de leerling gerichte ondersteuning bij het leren geven.

De discussie over 'politieke leerprocessen' d.w.z. leerprocessen die kunnen leiden tot inzicht in ontstaan en functioneren van maatschappelijke instituties in hun onderlinge relaties is echter lange tijd overheerst door polemieken over de *doelen* waaraan politieke vorming, c.q. maatschappijleer zich zou moeten oriënteren. Dat is op zichzelf beschouwd geen wonder, aangezien over politiek zoals bekend nogal wat te twisten valt. Maatschappijtheoretische en mensbeschouwelijke standpuntbepalingen spelen hier een grotere rol dan in vergelijkbare discussies over de te bereiken doelen bij het leren lezen, schrijven en rekenen; deze vaardigheden behoren dan ook tot de onbetwistbare kern van het 'culturele erfgoed'. Toch is het voor de praktijk van de politieke vorming fataal wanneer men blijft steken in het moeras van problemen rond de bepaling van politieke

vormingsdoelen. In de praktijk is de docent immers gedwongen de gordiaanse knoop van de doelbepaling door te hakken en over te gaan tot de orde van de dag, nl. het begeleiden van leerlingen bij politieke leerprocessen die *hoe dan ook* plaatsvinden.

Gelukkig begint ook op theoretisch niveau meer begrip te ontstaan voor de eisen die aan de praktijk van de politieke vorming worden gesteld. Zo wordt intussen op wat grotere schaal dan voorheen onderzoek gedaan naar psychologische factoren die in positieve of negatieve zin van invloed kunnen zijn op politieke leerprocessen. Op het symposium 'Kognitive Komplexität, moralische Urteilsentwicklung und politisches Lernen', georganiseerd door het onderzoeksinstituut 'FEoLL-Institut für Medienverbund/Mediendidaktik' van de Universität-Gesamthochschule Paderborn (gehouden te Paderborn, Bondsrepubliek, 2-4 juli 1981) bleek dat de aandacht van de onderzoekers vooral uitgaat naar cognitieve en morele factoren, die politieke leerprocessen kunnen blokkeren of stimuleren. Op dit symposium werd n.a.v. papers van diverse deelnemers gediscussieerd over de mogelijkheden politieke leerprocessen beter te begrijpen vanuit de theorie van de cognitieve complexiteit (Harvey, Hunt, Schroder) en de theorie van de morele ontwikkeling (Piaget, Kohlberg).

2 Cognitieve complexiteit en politieke leerprocessen

G. L. Huber (Universität Tübingen) ging in zijn referaat en paper 'Kognitive Komplexität als Bedingung politisches Lernens' uitvoerig in op de verbinding tussen politieke leerprocessen en het begrip 'cognitieve complexiteit' als aanduiding voor de wijze waarop informatie verwerkt wordt (zie ook Mandl, Huber, 1978). Cognitieve complexiteit geeft de mate van structurering van het informatieverwerkingsproces aan. Geringe complexiteit impliceert een ééndimensionale beoordeling van problemen en gebeurtenissen (bijvoorbeeld: een uiteenzetting van politicus A wordt meer gewaardeerd dan

die van politicus B louter en alleen vanwege het feit dat A zich minder omslachtig uitdrukt dan B). Hoge complexiteit duidt op een gedifferentieerde analyse van een probleem en een sterke mate van integratie van de geanalyseerde facetten met behulp van bepaalde verbindingsregels (bijvoorbeeld: men onderkent aan het probleem van milieuverontreiniging economische, sociologische en psychologische facetten waar bij een historische analyse een principe voor hiërarchische ordening van de verschillende facetten oplevert). De gekozen voorbeelden maken duidelijk, dat de beoordeling van politieke problemen in moderne, hoogcomplexere samenlevingen met min of meer democratische besluitvormingsprocedures in brede lagen van de bevolking hoge cognitieve complexiteit vergt. In autoritair gestructureerde samenlevingen daarentegen zou geringe complexiteit op het terrein van de politiek aanpassing aan het systeem bevorderen, aldus Huber. Onderzoek naar de samenhang van dogmatische, machiavellisme e.d. met cognitieve complexiteit wijst op de politieke relevantie van het complexiteitsbegrip. Bij de opzet van politieke vormingscursussen zou daarom rekening gehouden moeten worden met structurele mogelijkheden om de cognitieve complexiteit van leerlingen te verhogen. Huber gaf daarvoor enkele globale aanwijzingen (bijvoorbeeld: bevorderen van activiteit en zelfstandigheid van de leerlingen, stimuleren van metareflectie over de leerprocessen bij de leerlingen).

M. Meinhold (Fachhochschule für Sozialpädagogik Berlin) behandelde in haar referaat en paper 'Kognitive Komplexität in sozialpädagogische Ausbildungsgängen' de praktische realiseerbaarheid van dergelijke aanwijzingen. Haar praktijkervaringen als docente aan een sociaalpedagogische beroepsopleiding waren echter te weinig geobjectiveerd en te anecdotisch van aard om tot wetenschappelijk verantwoordde conclusies te kunnen leiden. Het is de vraag of dit niet mede samenhangt met de vaagheid van de theorie van de cognitieve complexiteit. Het complexiteitsbegrip zelf is bijvoorbeeld nog zo weinig theoretisch doordacht en uitgewerkt dat de diverse voorhanden operationalisaties onderling nauwelijks correleren. Ook is niet erg duidelijk in hoeverre de complexiteitstheorie een stap verder gaat dan bijvoorbeeld de piagetiaanse cognitieve theorie waarin het informatieverwerkingsproces met behulp van begrippen als assimilatie,

accommodatie en equilibratie relatief gedetailleerd beschreven kan worden.

3 Moreel oordelen en politieke leerprocessen

De theorie van de morele ontwikkeling en haar bruikbaarheid voor politieke vorming werd besproken door A. Holtmann (Universität Oldenburg) en M. H. van IJzendoorn (R.U. Leiden). De praktische toepasbaarheid ervan werd door W. Hagemann en M. Schneider (beiden verbonden aan het FEOll) aan de orde gesteld. Holtmann wees in zijn begeleidend referaat bij het paper 'Lawrence Kohlbergs Stufen des moralischen Urteilens: ihre Berücksichtigung in der Didaktik der politischen Bildung' op de wel wat al te enthousiaste Amerikaanse pogingen om politieke vorming in morele opvoeding te veranderen (vgl. Holtmann, 1977). Hij benadrukte het gevaar van moralisering – en daardoor individualisering – van complexe politieke problemen. Daarnaast echter betreunde hij de bijna volledige afwezigheid van de theorie van de morele ontwikkeling in de belangrijkste Duitse handboeken voor politieke vorming. Immers, de theorie van Kohlberg zou wel degelijk het nodige kritische potentieel bevatten, zeker na de herziening ervan gedurende het laatste decennium. Zo hecht Kohlberg zelf steeds minder waarde aan de nogal gekunstelde morele dilemma's als didactisch materiaal en pleit hij voor levensechte morele problemen als startpunt voor morele discussies. Holtmann meende dat daardoor de versimpeling van morele dilemma's en van de daarmee verbonden politieke problemen bestreden zou kunnen worden. Hij stelde tenslotte naar analogie van de stadiumtheorie van Kohlberg een model van de ontwikkeling van waarneming van maatschappelijke problemen voor, zonder echter te kunnen wijzen op empirisch materiaal voor zijn nogal gewaagde hypothese over het stadiumgewijze verloop van politieke leerprocessen.

Van IJzendoorn verdedigde in zijn referaat en paper 'Ansätze einer kognitionspsychologisch orientierten politischen Didaktik' de stelling dat een achterblijvende cognitieve en morele ontwikkeling een mogelijk plafondeffect in politieke leerprocessen zou kunnen bewerkstelligen. Leerlingen die cognitief gezien niet op formeel-operationeel niveau functioneren (vanuit een piagetiaans perspectief op cognitie)

en moreel gezien niet in staat zijn potentieel universaliseerbare principes te hanteren kunnen onvoldoende profijt trekken van politieke vorming. Alleen daarom al zou politieke vorming tenminste gedeeltelijk op cognitief-ontwikkelingstheoretische leest geschoeid moeten worden (vgl. Van IJendoorn, 1980). Deze stelling impliceert echter niet dat politiek leren stadiumgewijze zou verlopen, zoals o.a. Holtmann beweert. Hoewel op theoretische en empirische gronden een samenhang tussen cognitie, moreel oordelen en politiek bewustzijn verondersteld mag worden, betekent dit nog niet een gelijkstelling van politiek leren met cognitieve en/of morele ontwikkeling. Fundamenteel longitudinaal onderzoek naar de wijze waarop kinderen en jeugdigen zich langzamerhand inzicht verwerven in het functioneren van maatschappelijke instituties in hun onderlinge relaties zou tot meer definitieve uitspraken over het ontwikkelingspatroon moeten leiden.

Hagemann en Schneider berichtten over hun praktische ervaringen met toepassing van Kohlbergs ideeën in politieke vormingscursussen. Zowel in de paper van Hagemann ('Theoriegeleitete Unterrichtsmodelle im Fach Politik auf der Basis des Moralstufen-Konzepts von Lawrence Kohlberg') alsook in die van Schneider ('Moralisches Urteil und politisches Argument') werden pogingen beschreven om didactisch materiaal voor leerkrachten maatschappijleer te ontwikkelen. Zo werd naar analogie van Kohlbergs morele dilemma's een politiek dilemma geconstrueerd over de (on)rechtvaardigheid van collectief ontslag bij staking. De mogelijke pro- en contra-argumenten werden op verschillende 'morele' niveaus gesitueerd en de leerkrachten werd gevraagd de discussie over het dilemma volgens dit schema van hiërarchisch geordende argumenten te structureren. De resultaten van het praktijkgerichte evaluatieonderzoek naar de effecten van het werken met dit didactisch materiaal waren nog niet voorhanden. Wel kan op dit moment al gesteld worden dat deze pogingen tot implementatie van de theorie van de morele ontwikkeling in politieke vormingscursussen achterblijven bij Kohlbergs eigen streven niet meer uitsluitend met de relatief gekunstelde dilemma's te werken, maar zich vooral te richten op beïnvloeding van de structurele context waarin geleerd wordt (het 'verborgen leerplan'). Ook lijkt in deze opzet het morele stadi-

umconcept wel wat al te vlot op politieke problemen te worden geprojecteerd. Het is de – slechts empirisch beantwoorbare – vraag of kinderen en jeugdigen hun politieke argumentaties op dezelfde wijze ontwikkelen als hun morele argumentaties.

4 Empirisch onderzoek naar complexiteit, moreel oordelen en politieke leerprocessen

M. Charlton en K. Neumann (Universität Freiburg) beschreven in hun paper ('Zwei Ansätze zur Analyse sozialer Interaktion in Medien: Klassifikation nach Kohlberg vs. objektive Hermeneutik') hun originele onderzoek naar het morele argumentatieniveau van stripverhalen ('comics' zoals Mickey Mouse en Batman). Een opvallende conclusie was dat de 'hardere' stripverhalen (Batman) hoger ingeschaald konden worden dan de 'grappige' stripverhalen (Mickey), maar dat de perceptie van het argumentatieniveau in de strips zeer sterk afhangt van het morele ontwikkelingsniveau van de kinderen zelf. Aangezien de relevantie van dit onderzoek voor politieke vorming wat onduidelijk bleef beperken we ons tot deze zeer korte weergave.

Heidbrink (verbonden aan het FEoLL) presenteerde een onderzoeksverslag onder de titel 'Zur Bedeutung kognitiver Komplexität und moralischer Urteilsfähigkeit für politische Lernprozesse'. Deze onderzoeker raakte de kern van het symposium-thema doordat hij probeerde vast te stellen in hoeverre de resultaten van politieke leerprocessen bepaald werden door het voorhanden niveau van moreel oordelen en van cognitieve complexiteit. In een voormeting-nameting controle-groep opzet met 294 scholieren (gemiddelde leeftijd 18 jaar), werd het effect van een kortlopend politiek vormingsprogramma m.b.t. de problematiek van een wettelijke regeling van orgaantransplantaties geëvalueerd. De effectmeting vond plaats met behulp van een leerdoelgeoriënteerde toets waarmee vooral toename in kennis en inzicht werd gemeten. De vraag was of het politiek vormingsprogramma inderdaad effect sorteerde, en of de grootte van dit effect afhankelijk was van het niveau van cognitieve en morele ontwikkeling bij de leerlingen. Zowel het eerste alsook het tweede gedeelte van deze vraag kon positief beantwoord worden. Daaruit volgt dat cognitieve complexiteit en

moreel oordeelsniveau empirisch gezien relevante factoren vormen voor politieke leerprocessen. Natuurlijk kunnen bij dit onderzoek de nodige kritische methodische kanttekeningen gemaakt worden, met name m.b.t. de 'papier en potlood'-operationalisaties van de genoemde begrippen. Gevoegd echter bij andere theoretische en empirische onderzoeken die soortgelijke resultaten hebben opgeleverd – maar dan met andere methoden – lijkt dit toch een belangrijk argument voor de constatering dat men bij de bestudering van politieke leerprocessen de goede weg is ingeslagen.

Overigens zullen de resultaten van het symposium worden gepubliceerd in een boek onder redactie van W. Hagemann, H. Heidbrink en M. Schneider getiteld 'Kognitive Komplexität, moralische Urteilsentwicklung und politi-

sches lernen. Theorie-Empirie-Praxis'.

M. H. van IJzendoorn

Literatuur

- Holtmann, A. (Hrsg.). Werte in der politischen Erziehung – Moralisches Urteilen im politischen Unterricht. *Themanummer Politische Didaktik*, 1977, 3.
- IJzendoorn, M. H. van. *Moralität und politisches Bewusstsein. Eine Untersuchung zur politischen Sozialisation*. Weinheim u. Basel: Beltz, 1980.
- Mandl, H. en G. L. Huber (Hrsg.). *Kognitive Komplexität*. Göttingen: Hogrefe, 1978.

Manuscript aanvaard 9-10-'81